

HVEM SETTER TITTELEN PÅ ET DIKT?

Erling Aadland

1 Forfatteren setter tittelen

Når jeg spør etter hvem som setter tittelen på et dikt, stiller jeg tilsynelatende et unødvendig spørsmål.¹ Spørsmålet er allerede besvart, sier den sunne forstand, den store mytebyggeren, som det finnes så mye av overalt i verden: Forfatteren setter tittelen på sine diktverker.

Javel. Det er på mange måter et godt nok svar, men dersom vi spør videre: Hvem er forfatteren? – og det er ikke et ukjent spørsmål, ikke for forstanden heller, så begynner det hele ganske snart å bli litt mindre opplagt. Empirisk sett peker både dette spørsmålet og spørsmålet etter tittelsetteren i mange og ulike retninger. Det er f. eks. lett å forestille seg at forlagskonsulenter, -redaktører og andre som på ett eller annet vis er involvert i ferdigstillingen av et diktverk, kan medvirke til tittelsettingen. Det er videre sannsynlig at denne empiriske siden av saken er så pass mangfoldig, men likevel så irrelevant for en fornuftig undersøkelse av saken, at den fremtvinger en erkjennelse av at forfatteren ved siden av å være et historisk foranderlig begrep, først og fremst er et begrep for en forfatterfunksjon (jfr. Foucault), en funksjon som rommer mye mer enn forfatterindividets kreative ytelse, og at forfatteren derfor ikke bare kan sies å være et begrep for dikterisk individualitet.

Forfatterbegrepet har sine egne problemer, av psykologisk, sosial, historisk og metafysisk art, og det skal ikke være noen hovedsak her – av denne enkle grunn: Hvis forfatteren er den som setter tittelen på et dikt, så rokker denne forstandsmyte ved fundamentet for litteraturvitenskapen, nemlig at det ferdige diktverket ved siden av å være noe annet enn et menneske – det er nemlig språk – også i en vesentlig forstand er løsegjort og fristilt fra mennesket som har skapt det, eller i det minste har bidratt til skapelsen av det. Uten dette skillet

¹ Dette lille skriftet er bare et utkast, en skisse, og argumentasjonen er derfor mer antydnet enn utført. Det er foretatt noen tilføyelser og noen små endringer etter at emnet ble foredratt i Tromsø 11. 2. 05 på symposiet Den nordiske etterkrigslyrikkens poetologi.

mellom menneske og språk, som ikke har noe med estetisk autonomi å gjøre, men desto mer med ontologisk autonomi – det handler om en realontologisk distinksjon – er det ikke mulig å bedrive forskning på språklige gjenstander som vi kaller litteratur uten å havne i begrepsløshet eller forvirring.

Nå er selvsagt det å bedrive forskning mindre viktig enn å tenke, men også tenkningen vil forvirres om vi ikke tar inn over oss den ontologiske forskjell på et menneske og et språkverk. Når vi spør etter tittelsetteren, så presser vi oss kanskje inn et sted mellom disse to, men før vi kan gå i denne retning, må to andre spørsmål takles: 1) Hva skiller en tittel fra et navn? 2) Er tittelen en del av diktverket, hører den verket inderlig til, eller tilhører den publiseringens konvensjoner? Kortere sagt: Er tittelen tekst eller paratekst?

2 Navn og tittel

Liksom navnet (på et menneske) synes å plassere seg mellom språket og personen, slik synes også tittelen på et diktverk å posisjonere seg et sted mellom språkverket og navnet. Det er ingen tvil om at titler – på både diktverk og andre fenomener, f. eks. institusjoner – ofte behandles og oppfattes som navn. Vi sier *Krig og fred* og mener å navngi et kjent diktverk, vi sier *Hamlet* og mener det samme, selv om det er stor forskjell på *Krig og fred*, som er et tematisk sammendrag av et stort og mangfoldig innhold, og *Hamlet*, som er navnet på hovedpersonen, altså et egennavn. Men funksjonelt er det ingen viktig forskjell på de to. Slik sett oppfører også titler på diktverk seg som egennavn, de har som primæroppgave å navngi en identitet.

Men det er én viktig forskjell, noe de to nevnte eksemplene også bærer bud om. Et egennavn, navnet *Hamlet*, ikke tittelen, er arbitrært, i alle fall langt på vei.

Det hører hit å minne om at etternavn er mer motiverte enn fornavn. Slektsnavn er mangfoldige, men det er liten tvil om at mange av dem (særlig gamle gårdsnavn) er forholdsvis klart motiverte. Men så vil noen si at det er likevel arbitrært at "vik" heter vik og "dal" dal. Jeg er ikke overbevist om at det er fullt så enkelt. At "vik" heter vik, "nes" nes og "våg" våg, synes å være mimetisk motivert i betydelig grad. Både klanglige og figurlige aspekter ved ordene gir til dels klare anskuelser av de respektive fenomener. Ordet "dal" høres ut slik en dal ser ut, særlig når det uttales av døler med tjukk l, og d'en og l'n

skaper forestillinger om (høye) dalsider som omslutter en a – en dalbunn med en elv, en aa.

Slik forholder det seg ofte også med dyrenavn. Hvis en hund heter Bamse, så er det som regel fordi den er stor og sterk. Det samme kan tenkes om en gutt som heter Bjørn, men i dette tilfellet er navnet trolig langt mindre mimetisk motivert, og heller motivert av andre forhold. Men så vil lingvister si at "bamse" likevel er et arbitrært ord for fenomenet 'bjørn'. Det kan så være, og det lærer oss at motivering av ord og navn skjer på mange nivåer, og det er slett ikke alltid lett å vite hva som er mest og minst primært. Det er ikke uhørt at en katt heter Pussy, og heller ikke ukjent at en viss pub i Bergen i en viss periode ble kalt – og dermed het – Bangla (fordi det alltid var så fullt av folk der).

Når foreldre gir et barn navn, så skjer det som regel ikke tilfeldig. Mange grunner kan være involvert, smak når det gjelder hvordan et navn lyder og klinger, hensyn til slekts- og familietradisjoner, avsky for visse navn grunnet avsky for personer som har båret og fremdeles bærer det ene eller andre navn, og ditto forkjærlighet for andre navn grunnet ditto forkjærlighet for bærere av navnet. Slik sett er det bare naturlig at vi elsker navnet Marilyn, men avskyr navnet Emma – hvis vi ikke kan unngå å assosiere i retning av Monroe og Bovary.

Men selv om egennavn altså neppe kan kalles tilfeldige, så er de likevel arbitrære i den forstand at det som regel ikke er noe tvingende mimetisk forhold mellom personen (tingen) og navnet (ordet). (Det stiller seg selvsagt annerledes og gjerne stikk motsatt med kallenavn, selv om det her også oftest er tale om mimesis av andre grad: Hvis en politiker kalles Lille Bakmus, så kan det selvsagt ha mange grunner, men det er ikke urimelig å anta at noen av grunnene er mimetisk motivert, men at "bakmus" heter bakmus er fremdeles langt på vei arbitrært.) Det var ikke fordi hun så slik og slik ut at Gro Harlem fikk navnet Gro, og heller ikke fordi hun senere i livet gikk inn for vekst og bærekraftig utvikling (men her kan man si at bordet fanger, navnet bærer på personens skjebne el. l), og det var heller ikke fordi hun elsket tanken at Sophia Loren fikk navnet Sophia, og hun begynte heller ikke å elske tanken fordi hun het det hun het.

Man kan selvsagt lure på om ikke også mange diktverk har fått tittelen sin på en like arbitrær måte, og dette skal jeg komme tilbake til, men her rekker det å fastholde at selv om egennavn og tittel har mye

felles – ikke minst mht. funksjon – så er de likevel (oftest) grunnleggende forskjellige på ett avgjørende punkt: Egennavn er i overveiende grad arbitrære, titler er – mer eller mindre, men likevel hovedsakelig – motiverte.

3 Tittelen – mellom tekst og utenomtekst

Mange ganger kan vi komme til å tvile på om tittelen hører diktverket til eller ei. For det første må vi bemerke at det finnes diktverker som ikke har tittel, særlig gjelder dette dikt, men også virkelige fragmenter – rester av tapte verker. Dertil finnes det dikttitler – for ikke engang å snakke om andre typer titler: romantitler, titler på fakta- og teoriverker etc. – som synes å ha et så ytre, men ikke nødvendigvis utvendig, forhold til den øvrige teksten at de synes å anta en rent paratekstlig status.

Når det gjelder dikt, kan vi f. eks. nevne Hamsuns "Bjørnson, paa hans 70 Aars Fødselsdag" og Olav H. Hauges "Til eit Astrup-bilete". I begge disse tilfellene refererer tittelen til noe utenomtekstlig, og det første eksemplets referanse til en anledning – det er et leilighetsdikt – og det andres ekfrastiske referanse, angir at i mange tilfeller må dikttitler kunne sies å innta en mellomposisjon – mellom den utenomtekstlige anledningen eller gjenstanden diktet refererer til, og diktets eget verbalverk. Refererende i denne forstand er også dikttitler med en topografisk eller geografisk situering, som Vinjes "Ved Rundarne" og Wergelands "Eivindvik".

Noe mindre refererende, men fremdeles ikke uten et preg av en slik mellomposisjon, er titler som utgjør invokasjoner og apostrofer. Garborgs "Til deg, du Hei og bleike Myr"² kombinerer apostrofe med topografisk referanse, mens Wergelands "Til en Gran", Olaf Bulls "Til dig" og Olav Nygard's "Til 'Ljaamannen'" er dikt hvor titlene fjerner seg fra det som eventuelt har vært den faktiske tilskyndelsen bak den kreativitet som har resultert i et dikt, eller hvor forholdet til referansen er blitt utvasket og omformet.

Det er helt sikkert mulig å finne mange typer titler, som kan spres ut langs en akse som strekker seg fra en konkret, bastant og faktisk referanse til en fullstendig mangel på henvisning til noe

² Åpningsverset i *Haugtussa*. Ofte antologiseres første sekvens i verket med denne tittelen, noe som viser at det ikke alltid er forfatteren som setter tittelen på et diktverk eller deler av et diktverk.

utenomtekstlig. Det er ikke noe poeng for meg å gå mer inn på en slik eventuell typologi. Det som opptar meg mer, er i hvilken grad tittelen skal oppfattes som en integrert del av diktteksten. Er det i det hele tatt nødvendig å anse tittelen for å høre til diktteksten, eller kan den – som antydnet – sies å stå i en mer eller mindre klar og tydelig mellomposisjon mellom utenomtekstlig virkelighet og tekstlig verden?

4 Tittelen som del av diktets helhet

Et eksempel, et av stjerneeksempeldiktene i *Lyriske strukturer*, skal ta oss et skritt videre. Ezra Pounds dikt "In a Station of the Metro", lyder som kjent i sin helhet slik: "The apparition of these faces in the crowd;/ Petals on a wet, black bough." Det burde være klart for alle at dette korte diktets tilsynekomst av inntrykk, og ikke minst dets semantisk bærende kontrast mellom noe menneskelig og organisk på den ene siden og noe ikke-menneskelig og kulturelt på den andre, ville vært langt mindre presis uten tittelen. Tittelen styrer konnotasjoner og assosiasjoner, ikke så sterkt at diktet blir entydig, men i en retning som forhindrer de to versene fra å løpe ut i det kaosrom hvor leserresponser svever fritt omkring blant stjernene.

Tittelen gir ingen konkret geografisk referanse, men den gir en klar topografisk henvisning til et velkjent erfaringsfelt innenfor – skal vi si – de industrialiserte landenes urbane livsverden. Det er ikke for mye sagt å si at det er denne henvisningen som gjør det mulig å forstå diktet – på en eller annen måte, mer eller mindre fullgodt, selvsagt. Det er derfor – uten å pretendere å ha analysert diktet – mulig å konkludere med at i alle fall for dette diktet er tittelen en like viktig del av helheten som den betitlede tekst. Det kan etter mitt syn ikke være noen tvil om at denne tittelen er en integrert bestanddel av diktverket.

5 Tilfeldige titler

På den annen side er det sikkert mulig å finne dikt der tittelen synes helt tilfeldig og redundant i forhold til diktets øvrige tekst, at det ikke forandrer på noe om tittelen tas hensyn til eller ei, eller om den – for tankeeksperimentets skyld – hadde vært en helt annen enn den er o.l. Man skal ikke – i alle fall ikke teoretisk, selv om man må akte seg metodisk – gå rundt og helligholde dikt og diktstitler, og selvsagt ikke andre tekster og tekstbiter heller.

Det bør ikke være uhørt for noen at det store grosset av modernistiske dikt som f. eks. heter "Forsøk" eller "Arabesk" like gjerne kunne hett "Galakse", "Entropi", "Redundans", "Gele i håret til Audrey Hepburn", "Picasso banger en ung kvinne fra Dresden på et toalett i Bordeaux" – eller hva som helst. Vi skal ikke late som om vi lever i en rasjonell og glassklar verden, og vi skal fremfor alt ikke late som om vi tror tittelsetterne alltid har vært så aktpågivende og nøyaktige med å gjennomskue sine intensjoner, hvis slike overhodet fantes og finnes, at det er grunn til å ta imot deres titler med overdreven respekt og ærbødighet.

Men dette er den faktiske og pragmatiske siden av saken, dette er ennå ingen teori, knapt nok veien til de teoretiske problemene. For å komme dit må vi spørre annerledes, f. eks. slik: Vil det jeg'et som opptrer i et dikt, kunne ha noe som helst med tittelsetting å gjøre?

6 Jeg'et i teksten og jeg'et i tittelen

Titler har mange andre funksjoner enn den omtalte referanse til en mer eller mindre konkret tilstand, anledning eller geografisk og topografisk situering. Mest vanlig er nok den motivisk og tematisk sammenfattende funksjon, som vi kjenner så godt fra titler på teoriverker: *Væren og intet*, *Væren og tid*, *Kritikk av dømmekraften* osv. Slik fungerer tittelen "Jeg ser" hos Obstfelder og "Ars longa" hos Olaf Bull.

Men når det gjelder "Jeg ser", kan vi nok også snakke om en tropologisk tittelfunksjon, der den virksomme tropen er metonymien, liksom i Nilsens "Revolusjonens røst", eller ironi, som i Welhavens "Republikanerne", eller metafor, som i Ibsens "Bergmanden". Videre vil vi i dikttitler ofte kunne finne en intrikat blanding av diverse tropologiske effekter, noe som gir dem en mer eller mindre iøynefallende metapoetisk funksjon, som i Wergelands "Sandhedens Armé" eller Jacobsens "Stillheten etterpå". Kort sagt er det nesten ingen grenser for hvor intrikat en slik kondensering kan bli, og det er heller ingen grenser for hvordan ulike funksjoner – referensielle, tematiske og metapoetiske – kan kondenseres i et kortfattet uttrykk eller til og med i ett ord.

Men spørsmålet gjelder forholdet mellom jeg'et i den betitlede tekst og jeg'et i tittelen, og grunnen til at jeg'et vektlegges her, er at det på en lettfattelig måte kan bringe oss i retning av spørsmålet etter

hvem som setter tittelen på et dikt. Et jeg peker nemlig i retning av et svar på spørsmålet etter hvem.

Dikt som har jeg i tittelen forekommer forholdsvis ofte, i alle fall i postromantisk og modernistisk poesi: Olav Nygard's "Eg andar hol i kvitan is" er ett eksempel fra norsk lyrikkanon, liksom Obstfelders "Jeg ser". Videre: Olav H. Huges "Eg dreg ifrå glaset", "Og eg var sorg" og "I dag såg eg" – for bare å nevne noen eksempler. Det er ingen mangel på eksempler, men eksemplene er forskjellige med hensyn til hvor lett de kan bringe oss i retning av et svar på vårt spørsmål.

Huges "Og eg var sorg" er identisk med hans "I dag såg eg", og også hans "Eg dreg ifrå glaset", ved at tittelen gjentar åpningssyntagmet i den betitlede teksten: "Eg dreg ifrå glaset fyrr eg legg meg,/ eg vil sjå det levande myrkret når eg vaknar"; "Og eg var sorg og heldt til i ei hole"; "I dag såg eg/ tvo månar,/ ein ny/ og ein gamal". Tittelen kan sies å vektlegge et motiv som samler diktets anskuelse og utsigelse. Men det er også forskjeller mellom disse tre: "Eg dreg ifrå glaset" har tempus i presens og iterativ aksjonsart, og fremhever således vane, hverdag, livsstil – kanskje til og med livssyn, mens "I dag såg eg" har singulær aksjonsart og fremhever noe unikt og egenartet, selv om diktet ellers snur om på dette forholdet. "Og eg var sorg" er en metaforisk og mer mytologisk tittel, selv om resten av diktet også her inverterer dette, noe som gir tittelen også en ironisk funksjon, den viser til noe erkjennelsesmessig overvunnet. En slik funksjon har ikke de to andre titlene.

Uansett virker alle disse tre titlene nokså tilfeldige, de har det preg slike gjentakelser av åpningsord i dikt ofte har, nemlig at de virker forlegne og hjelpeløse, de makter ikke si noe verken mer presist eller mer poengtert enn selve diktteksten allerede har sagt det. Dette er for øvrig også en publiseringspraksis i forhold til vers og versbrokker – f. eks. ekte fragmenter – som er uten tittel, når de altså skal få tittel. Når jeg uttrykker meg som jeg gjør, kan det virke som om jeg genetisk regner diktteksten for å komme før tittelen, og det tror jeg rent faktisk oftest er tilfellet, men det er ikke avgjørende for argumentet om genesen skjer i omvendt rekkefølge.

Fremdeles står vi i et utvendig forhold til spørsmålet: Er jeg'et i tittelen det samme som jeg'et i det betitlede? Det er kanskje ikke slik i alle tilfeller, men i alle de tre anførte Hauge-diktene er det ikke mulig

å finne gode grunner for å anse jeg'et i tittelen for å være et annet jeg enn jeg'et i den betitlede tekst. Det er samme jeg, samme person, samme mann, samme Hauge, som anskueliggjør seg i tittel og tekst. Dermed kan det også være rimelig å anse alle tre diktene som representasjoner av ett og samme jeg, selv om dette er metodisk betenkelig – for hvilken rett har vi til å anta at jeg'et i ett dikt er det samme som jeg'et i et annet? Oftest ingen.

7 Jeg'et i og utenfor diktet

Men først nå kommer vi til et vanskeligere spørsmål: Kan dette jeg'et, denne anskueliggjorte personen, denne skriftliggjorte Olav H. Hauge, som opptrer i både tittel og tekst, også være det jeg'et som setter tittelen på diktet? Dette er et vanskeligere spørsmål fordi det involverer det omtalte grunn skillet mellom tekstperson og faktisk person, den realontologiske distinksjonen mellom tekst og liv. Det er nemlig vanskelig – for ikke å si umulig – å forestille seg at et tekstjag, en karakter, en person, en figur – det være seg i en roman eller i et dikt, for på dette punkt er de ikke forskjellige – det er vanskelig å forestille seg at en tekstlig representasjon av et menneske skulle kunne være i stand til å foreta den menneskelige handling å sette tittel på et dikt.

Dette blir kanskje tydeligere om vi bringer inn begrepet "det lyriske jeg", eller om en heller vil: dikterjag'et. Alle forstår at det ikke er hvalrossen som sier "I am the Walrus" i den berømte Beatles-sangen, men det er heller ikke John Lennon, ikke Lennon som biofaktisk person. Nei, det er dikterjag'et, sangens lyriske jeg, som sier det ved å ikle seg en persona, en metaforisk maske som i denne sangen også er en personifisert stemme, en prosopopeia. Men dette er et diktinternt jeg, og et slikt jeg kan selvsagt ikke utføre handlingen å sette tittel på et dikt. Et slikt jeg, som er immanent i diktteksten, og i dikt tittelen – i samme grad som den er en del av diktets helhet – er et språklig jeg, en figur, en trope. Liksom en forteller i en narrativ tekst, kan ikke et slikt jeg opptre utenfor teksten, og kan derfor heller ikke foreta den praktiske handling som består i å sette tittel på et diktverk. Det er det bare et menneskelig jeg som kan gjøre, men som jeg var inne på i begynnelsen, er lite løst ved å si at det dermed er forfatteren som setter tittelen på et diktverk.

Biofaktisk forstått, og empirisk sett – ut fra et begrep om en forfatterfunksjon – så er det selvsagt forfatteren som setter tittelen, men forfatteren er, biofaktisk sett, mye mer enn forfatter. Han eller hun har både personnummer og kontonummer, og han eller hun er videre enten en pompøs drittsekk eller en folkelig person. Kort sagt, forfatteren er alt mulig, slik også rørleggeren og helseministeren er det.

Forfatterbegrepet bringer oss ingen vei, i alle fall ikke hvis vi forstår forfatteren i den vide og fornuftige forstand som Foucault gjør, altså som en forfatterfunksjon, som ved siden av den kreative ytelse innebærer mange andre og empirisk sett helt uoverskuelige sider. Det vi er ute etter, er forfatteren når han forfatter, når han komponerer og skriver, når han ved siden av alt annet han er og gjør, skriver, og når han ved siden av alt annet han skriver, også setter tittel på det han har skrevet. Vi er altså ute etter en bestemmelse som har relevans både for diktverket og for den menneskelige handling som ligger bak og utenfor diktverket.

Bare skriverbegrepet kan ivareta denne dobbelthet, denne mellomposisjon mellom det utenomtekstlige og teksten. Svaret på vårt spørsmål vil derfor lyde: Det er skriveren som setter tittel på et dikt.

Men snarere enn å være et tilfredsstillende svar gir dette støtet til videre spørring. For det første angir et slikt svar at skriverbegrepet, liksom begrepet om en forfatterfunksjon, vil måtte inkorporere forleggere, utgivere etc. – i den grad disse bidrar til tittelsettingen. For det andre gir dette svaret opphav til nye spørsmål: Hvorfor setter skriveren den og den tittelen på sitt dikt? Hvorfor har han ikke satt en annen tittel? Hva er det ved skriveren i dette og hint tilfelle som gjør at han setter den tittel han åpenbart har satt, men som det ikke er åpenbart at han måtte sette? Er det overhodet mulig å komme tettere innpå diktskriveren ved å studere diktittelen?

Jeg tror det, for tittelen har – i alle fall ofte – den samme mellomposisjon mellom tekst og utenomtekst, som skriverbegrepet i seg selv har – for skriveren er bindeleddet mellom den utenomtekstlige kreativitet og den tekstlige skjønnhet, han som frembringer skjønnhet uten at han selv behøver å være skjønn.

Hvem setter tittelen på et dikt?

Hvordan er slikt mulig, at en uskjønn kan frembringe skjønnhet? Formodentlig fordi skjønnhet ikke er noe genetisk, og heller ikke noe rent sanselig, men dog en sanselig manifestasjon – av noe åndelig, noe guddommelig, noe viktig. Og bare fordi det finnes noe alvorlig og viktig, kan det også finnes noe useriøst og uvesentlig.